

КОТКОВА О. А.,
адвокат

УДК 349.22
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.31>

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Наукова стаття присвячена детальному аналізу правової природи права людини на достатній рівень життя в міжнародних правових актах як невід'ємного суб'єктивного права людини. Здійснено аналіз чинних міжнародних нормативно-правових актів, які встановлюють міжнародні стандарти права людини на достатній життєвий рівень. Зазначається, що Загальна Декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права стали еталоном і найбільш вагомими міжнародно-правовими актами в сфері закріпленого права, тому втрачаючи джерела для існування з причин, які не залежать від людини, підтримка людини визнається однією із загальнолюдських цінностей.

У статті розглядаються наукові підходи до визначення поняття «достатній рівень життя». Встановлено, що даний термін є оціночним поняттям, має відносний характер і не може бути точно визначено, а у зв'язку з розвитком економіки та суспільства, зміст та визначення змінюються, крім того, на них можуть впливати політичний устрій країни, форми державної влади або інші чинники.

Зроблено висновок, що міжнародно-правові акти, які встановлюють право кожної людини на достатній рівень життя включають сукупність таких складових прав: 1) на здійснення прав, які необхідні для підтримки гідності та вільного розвитку його особистості в галузях економіки, культури та соціальної галузі; 2) на такий життєвий рівень, який є потрібним для підтримки здоров'я та добробуту його та його сім'ї, в тому числі, достатнє харчування, достатній одяг, достатнє житло; медичний догляд; 3) на необхідне соціальне обслуговування; а також право на соціальний захист на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншої випадкової втрати засобів для існування з незалежних від її обставин.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, право людини, соціальні права, достатній рівень життя.

Kotkova O. A. International legal standards on the human right to an Adequate Standard of Living

The scientific article is devoted to a detailed analysis of the legal nature of the human right to an Adequate Standard of Living in international legal acts as an integral subjective human right. The current international legal instruments establishing international human rights standards for an Adequate Standard of Living were analyzed. It is noted that the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights have become the benchmark and the most important international legal instruments in the field of enshrined law. Therefore support for any individual who has lost a source of subsistence for reasons beyond their control is recognized as one of the universal human values.

The article examines scientific approaches to defining the Adequate Standard of Living concept. The author has established that this term is an evaluative notion, has a relative nature, and cannot be defined precisely. Its meaning and purpose change

along with the development of society and may rely on the state's political system, the form of state power, or other circumstances.

The author determined that the international legal instruments that establish the right of every individual to an Adequate Standard of Living include the following elements: 1) the right to exercise the rights necessary to maintain their dignity and for the free development of his personality in the economic, social and cultural fields; 2) the right to a standard of living that is necessary to maintain the health and well-being of them and their family, including a) the right to adequate nutrition; b) the right to adequate clothing; c) the right to adequate housing; d) the right to medical care; e) the right to necessary social services; the right to social security in case of unemployment, illness, disability, widowhood, the onset of old age or other accidental loss of means of subsistence due to circumstances beyond their control.

Key words: *international and legal standards, social rights, sufficient standard of living.*

Достатній рівень життя, як фундаментальне суб'єктивне право, що забезпечує свободу від бідності, є невід'ємним правом людини. Конституції України, яка у ст. 1 проголосила Україну соціальною державою [1], передбачила забезпечення соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина. На сьогодні, науковці акцентують увагу, що поглиблюється соціальне та майнове розшарування в Україні, що призводить до розбалансування можливостей вдоволення основних соціальних потреб населення. Крім того, якість життя знижується з кожним днем [2, с.10]. Тому право на достатній рівень життя не в повній мірі реалізовано в нашій країні, що потребує подальшого дослідження та вказує на актуальність і своєчасність цієї публікації. Тим більш доречною вона здається на тлі сучасних євроінтеграційних процесів, військових дій та ситуації, яка в цілому склалася в нашій державі.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних наукових дослідженнях (при чому, не тільки юридичних) приділялася і приділяється увага реалізації соціальних прав як в цілому, так і щодо окремих їх видів, що засвідчує про їх багатогранність і необмеженість для дослідження. Сьогодні питання правової реалізації права людини на достатній рівень життя в Україні досліджувалися у працях такими вченими, як Андрієнко І.С. [3], Кушніренко О. Г. [4], Магновський І.Й. [5], Малуґа Л.Ю. [6] та ін. Напрацювання вчених містить корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень шляхів утвердження права людини на достатній рівень життя в Україні та в міжнародних стандартах.

Мета статті – дослідження права людини на достатній рівень життя у міжнародних правових актах та їх імплементація у соціальному законодавстві України.

Потреба у закріпленні на міжнародно-правовому рівні соціальних прав громадян, у тому числі права на достатній життєвий рівень, була усвідомлена міжнародним товариством ще під час утворення Організації Об'єднаних Націй. Навіть у цілком розвинених та економічно стабільних країнах, таких як США, Канаді, країнах ЄС тощо є чимало тих, хто не може самостійно забезпечити добробут своїй родині. Тому у Преамбулі Статуту ООН держави-засновниці закріпили про свою рішучість «...сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі». Проте, у зв'язку з певними протиріччями між державами соціальні права не були включені до самого тексту Статуту. І лише в Загальній Декларації прав людини вперше в історії в універсальному міжнародному акті були проголошені соціальні права людини, в тому числі право на необхідний життєвий рівень. Так, стаття 25 Декларації закріпила, що «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одягу, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримки здоров'я та добробуту її самої і її сім'ї, та право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншої випадкової втрати засобів для існування з незалежних від неї обставин. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу» [7].

Таким чином, підтримка кожної людини, яка втратила джерело засобів існування з незалежних від неї причин, визнається однією із загальнолюдських цінностей у цивілізованому суспільстві. Це положення знаходить своє правове закріплення не тільки у Загальній Декларації прав людини (1948), але також у Міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права людини. У статті 11 Пакту закріплено, що держави, які беруть участь у ньому, визнають право кожного на гідний життєвий рівень для нього самої та його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло, та на безперервне покращення умов життя, а стаття 12 Пакту вказує на визнання державою права кожну людину на найвищий, досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, закріплює широкий комплекс заходів, здійснюваних державами для забезпечення цього права [8].

Деякі вчені, оцінюючи значення Пакту про економічні, соціальні та культурні права, стверджують, що цей документ не покладає на держави будь-яких юридичних зобов'язань та вважають, що Пакт містить не юридичні норми, а лише стандарти, до досягнення яких мають прагнути держави [9, с. 133]. Такий висновок робиться з посиланням на пункт 1 статті 2 Пакту, який зобов'язує держави «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів до того, щоб забезпечити поступове здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, законодавчі заходи». Проте, на нашу думку, посилатися на цю статтю для встановлення пріоритетів у поступовому наданні та забезпеченні тих чи інших прав, закріплених у Пакті можуть лише найменш розвинені країни через недостатній рівень економічного розвитку та брак коштів. Розвинені ж країни не мають підстав посилатися на «нестачу ресурсів» для відмови від забезпечення всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, економічними, соціальними та культурними правами.

Як справедливо наголошується в дослідженні ООН про здійснення економічних, соціальних та культурних прав, «Пакт є безпосередньою основою для дій на міжнародному та регіональному рівнях, а також для проведення країнами його норм у життя. Його єдиним недоліком є те, що в більшості менш розвинених країн його становища можуть втілювати у життя лише поступово, залежно від рівня розвитку, наявності ресурсів, і розмірів населення».

Пакт про економічні, соціальні та культурні права не просто містить побажання або рекомендації декларативного порядку, але передбачає і конкретні зобов'язання держав-учасниць. У 1986 р. у Голландії в Лімбурзькому університеті зібралися провідні експерти з різних країн світу для розгляду питання про природу та рівень юридичних зобов'язань, взятих державами-учасницями Пакту про економічні, соціальні та культурні права. Одним із висновків експертів стало те, що держави-учасниці Пакту, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні та культурні права для всіх, хоча б мінімально. Зокрема, учасники цього Пакту взяли на себе зобов'язання поступово здійснювати положення Пакту: «Кожна держава зобов'язується в індивідуальному порядку та в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній та технічній галузях, вжити заходів в максимальних межах наявних ресурсів для того, що б забезпечити поступове здійснення прав, що визнаються в даному Пакті усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів» [8]. Таким чином, підписавши та ратифікувавши Міжнародний Пакт про соціальні, економічні та культурні права, держави взяли на себе обов'язок створити ефективну нормативну базу для найбільш повного і всебічного забезпечення економічних, соціальних та культурних прав.

Зобов'язання, покладені на держави-учасниці Пакту про економічні, соціальні та культурні права, цілком застосовні і до України, яка зобов'язана дотримуватися визнаних міжнародних норм. Тому, якщо у законодавстві і відсутні ті чи інші норми, кожен громадянин країни має мати можливість захищати свої права, посиляючись на міжнародне законодавство. У зв'язку з цим, слід наголосити, що далеко не завжди достатньо прийняти той чи інший закон або оголосити про пріоритет міжнародного права над національним законодавством, необхідний механізм реалізації Закону – національного чи міжнародного.

У Конвенціях та рекомендаціях МОП теж закріплено питання гарантій гідного рівня життя. Особливе місце серед них посідає Конвенція № 102 про мінімальні норми соціаль-

ного забезпечення (1952). Ця конвенція є унікальною за змістом, оскільки охоплює не тільки всі основні види соціального захисту, які призначені для захисту громадян від загально-визнаних соціальних ризиків: потреба в медичній допомозі, хвороба, безробіття, старість, трудове каліцтво та професійне захворювання, наявність дітей, вагітність та пологи, інвалідність, втрата годувальника, а й встановлює мінімальні норми періодичних виплат допомоги, що, поза сумнівом, попереджає зубожіння населення [11]. Крім того, в Конвенції МОП № 117 (1962 р.) «Про головні цілі та норми соціальної політики» зазначається, що під час встановлення прожиткового мінімуму повинні прийматися до уваги такі головні потреби сімей робітників, як продукти харчування та їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта (ст. 5) [12].

Необхідно відзначити, що юридичне закріплення елементів права людини на достатній рівень життя вперше з'являється у Декларації прав і свободи людини і громадянина, прийнятої у Франції 24 червня 1793: «Громадське піклування є священним обов'язком. Суспільство має давати їжу незаможним, як шукаючи їм роботу, так і забезпечуючи засобами для існування особам, які не здатні працювати» (ст. 21) [13]. У цій нормі вперше було закладено єдність двох соціальних засад людської гідності, які забезпечуються правом: створення умов для нормальної роботи переважній більшості членів суспільства та пряма соціальна підтримка тих людей, які з тих чи інших незалежних від них причин не в змозі брати участь у продуктивній праці, забезпеченні гідної людини життя. Таким шляхом забезпечується лише матеріальний рівень цього життя, але не його зміст.

Вчені зазначають, що змістом цього права є «не лише забезпечення засобів для існування (тобто одяг та житло з теплом та повітрям) та гідний фізичний відпочинок, але щоб він міг також користуватися та дозвіллям для свого духовного вдосконалення». Тому право на достатній життєвий рівень є базовим для всієї системи соціальних та багатьох економічних прав, оскільки на практиці його реалізація опосередковується через здійснення саме інших соціальних та майже всіх економічних прав. Навіть більше, це право впливає із двох фундаментальних правових імперативів іншої групи прав – громадянських прав людини – невід'ємного права кожної людини на життя та права кожного на повагу до його гідності [14, с. 14]. Крім того, це право слід розглядати в двох взаємопов'язаних аспектах: з одного боку, держава створює умови, за яких кожна здорова, дієздатна людина має реальні можливості забезпечити такий рівень свого життя, який відповідає її уявленням, а з іншого, держава зобов'язана використовувати усі свої матеріальні, політичні, організаційні та інші ресурси задля забезпечення достатнього життєвого рівня соціально незахищених верств населення [15, с. 13].

Слід зазначити, що зміст та визначення «достатнього життєвого рівня» змінюються разом із розвитком суспільства і можуть залежати від політичного устрою держави, форми державної влади або інших чинників. Конституції більшості цивілізованих держав закріплюють не лише дане право людини, а й обов'язок держави забезпечувати гідний рівень життя людини. Проте, на теоретичному рівні дане поняття не розкрито у наукових працях, а також на законодавчому рівні, в тому числі і в міжнародних актах. Тому поняття «достатній життєвий рівень» потребує конкретизації. Науковці вважають, що особливістю поняття «достатній життєвий рівень» є відсутність у законодавстві визначення меж цієї достатності, його рекомендаційне формулювання та постійна змінюваність залежно від рівня соціально-економічного розвитку країни та інших чинників. Даний термін є оціночним поняттям, має відносний характер і не підлягає точному визначенню [13]. На думку Андрієнко І.С., яку ми підтримуємо, достатній життєвий рівень передбачає забезпеченість рівня доходу громадян, необхідного для задоволення їх базових (мінімальних) фізіологічних і соціальних потреб. Достатній життєвий рівень не може бути нижчим, ніж величина прожиткового мінімуму встановленого державною для відповідних соціальних груп населення [3, с. 95]. Тобто, як приклад, обов'язок держави надавати соціальні послуги населенню не означає заміну державним піклуванням економічної свободи та активності, господарської та підприємницької ініціативи членів суспільства. Це не опіка над громадянами, а створення сприятливих правових та організаційних можливостей, щоб громадяни власними зусиллями досягали мате-

ріального достатку для себе та своєї сім'ї. Розвиток державою системи соціального захисту залежить не лише від необхідності в ньому, а й від можливості держави його здійснювати, первинною метою якого є підтримання гідного рівня тих, хто потребує соціального захисту.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у щорічних доповідях про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні звертає увагу на наявність численних порушень конституційного права на достатній життєвий рівень з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, що є недопустимим у державі, яка проголосила себе соціальною та правовою. У переважній більшості звернень громадяни висловлюють загальне невдоволення низьким розміром пенсійного та соціального захисту, соціальною несправедливістю при їх призначенні, а також неефективним захистом від бідності.

Таким чином, аналізуючи міжнародно-правові акти, які встановлюють право кожної людини на достатній рівень життя включає, можна прийти до висновку, що воно включає в себе наступні елементи: 1) право на здійснення прав, необхідних для підтримки його гідності та для вільного розвитку його особистості в економічній, соціальній і культурній галузях; 2) право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримки здоров'я та добробуту його та його сім'ї, включаючи: а) право на достатнє харчування; б) право на достатній одяг; в) право на достатнє житло; г) право на медичний догляд; д) право на необхідне соціальне обслуговування; право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншої випадкової втрати засобів для існування з незалежних від її обставин.

Право на забезпеченість існування людини виражається через право на гідний рівень життя, яке закріплено міжнародно-правовими актами. Проте, жоден міжнародно-правовий акт не дає чіткого поняття «гідний рівень життя», у них зазначаються лише його складові елементи. На нашу думку, саме тому воно і не може бути закріплене в цих актах, оскільки гідний рівень життя визначається можливістю задоволення різних потреб, а це, у свою чергу, пов'язане з рівнем економічного розвитку держави та зі становищем особи. Конституція України та законодавство повинні гарантувати кожному громадянину, а також сім'ї право на гідний рівень життя шляхом встановлення мінімального соціального стандарту, який формується в межах економічних можливостей держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар/редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
2. Малуґа Л.Ю., К. С. Васильчук. Роль держави в забезпеченні права на соціальний захист: історико-правовий аналіз. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. т.2. с.8-13.
3. Андрієнко І. С. Достатній життєвий рівень як правова категорія / І. С. Андрієнко. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 93-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Purch_2015_2_27
4. Кушніренко О.Г. Міжнародно-правові стандарти права людини на достатній рівень життя та їх імплементація в соціальній політиці України. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 44–50. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/10.pdf.
5. Магновський І. Право громадян України на достатній життєвий рівень як один із ключових факторів розбудови соціальної держави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 1(93), 44-52. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.44-52>.
6. Малуґа Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства ЄС: сучасний стан та тенденції розвитку. *«Юридичний бюлетень»* 2019, № 9, С. 120-129. URL: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/9_2019/18.pdf.
7. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

8. Міжнародний пакт «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права» (ООН, 1966 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
9. Рубан А.К. Міжнародні стандарти як правова основа соціального забезпечення людини. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/227/6007/12542-1?inline=1>.
10. Мацюк В. В. Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 19 с.
11. Про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція МОП від 28.06.1952 р. № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text.
12. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП № 117 від 22.06.1962. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text.
13. Декларація прав і свободи людини і громадянина 1789 року. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>.
14. Основи демократії: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / за заг. ред. Антоніни Колодій. Київ: Ай-Бі, 2002. 684 с.
15. Кириченко Ю.В. Пояснювальна записка щодо обґрунтування необхідності зміни статті 48 Конституції України. URL: <http://cau.in.ua/ua/news/id/kirichenko-776>.

